

Розділ: Основи знань про органічні сполуки (будова, номенклатура, ізомерія, хімічні властивості та ідентифікація)

Підрозділ: Вуглеводні та їх галогенопохідні

Тема:

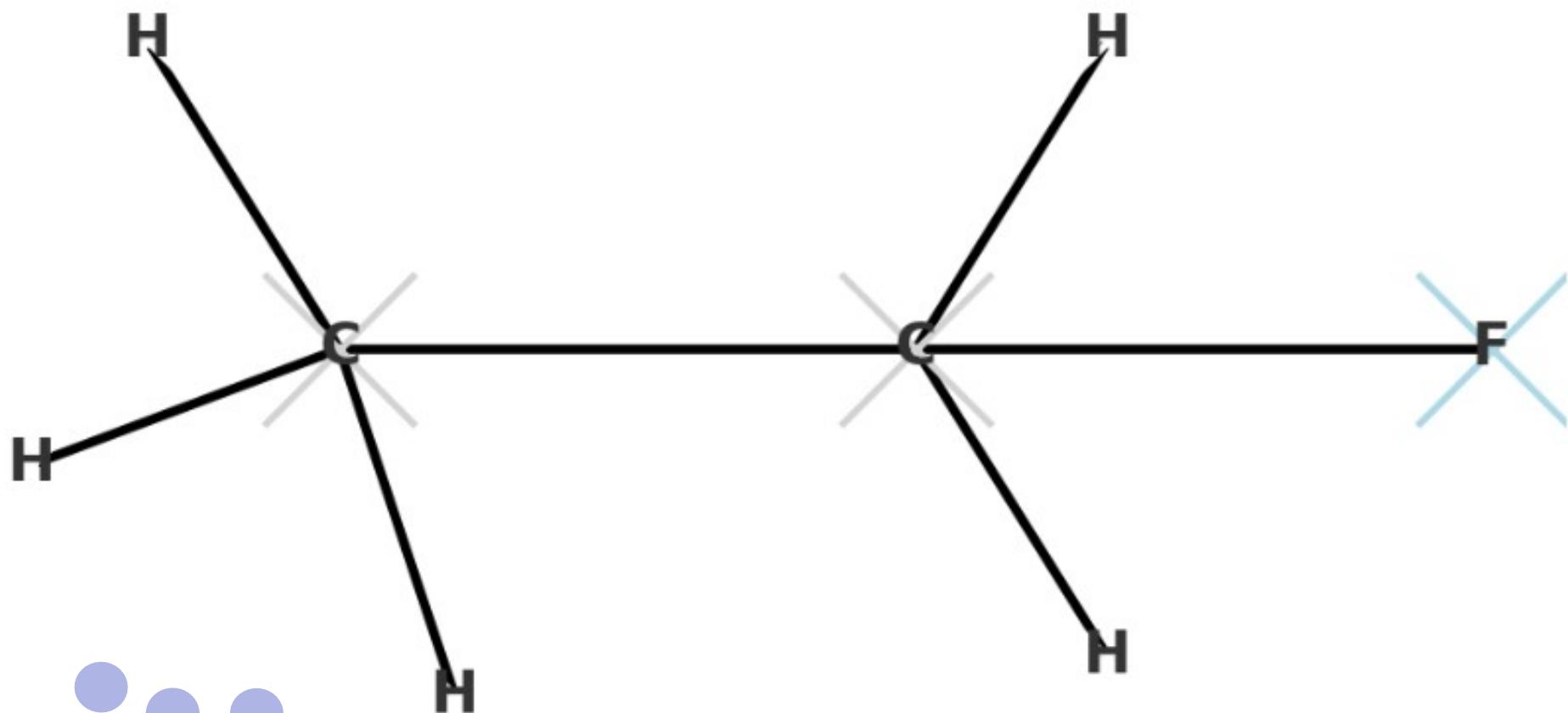
1. Насичені вуглеводні - АЛКАНИ
2. Ненасичені вуглеводні - АЛКЕНИ, АЛКІНИ
3. Ароматичні вуглеводні - АРЕНИ

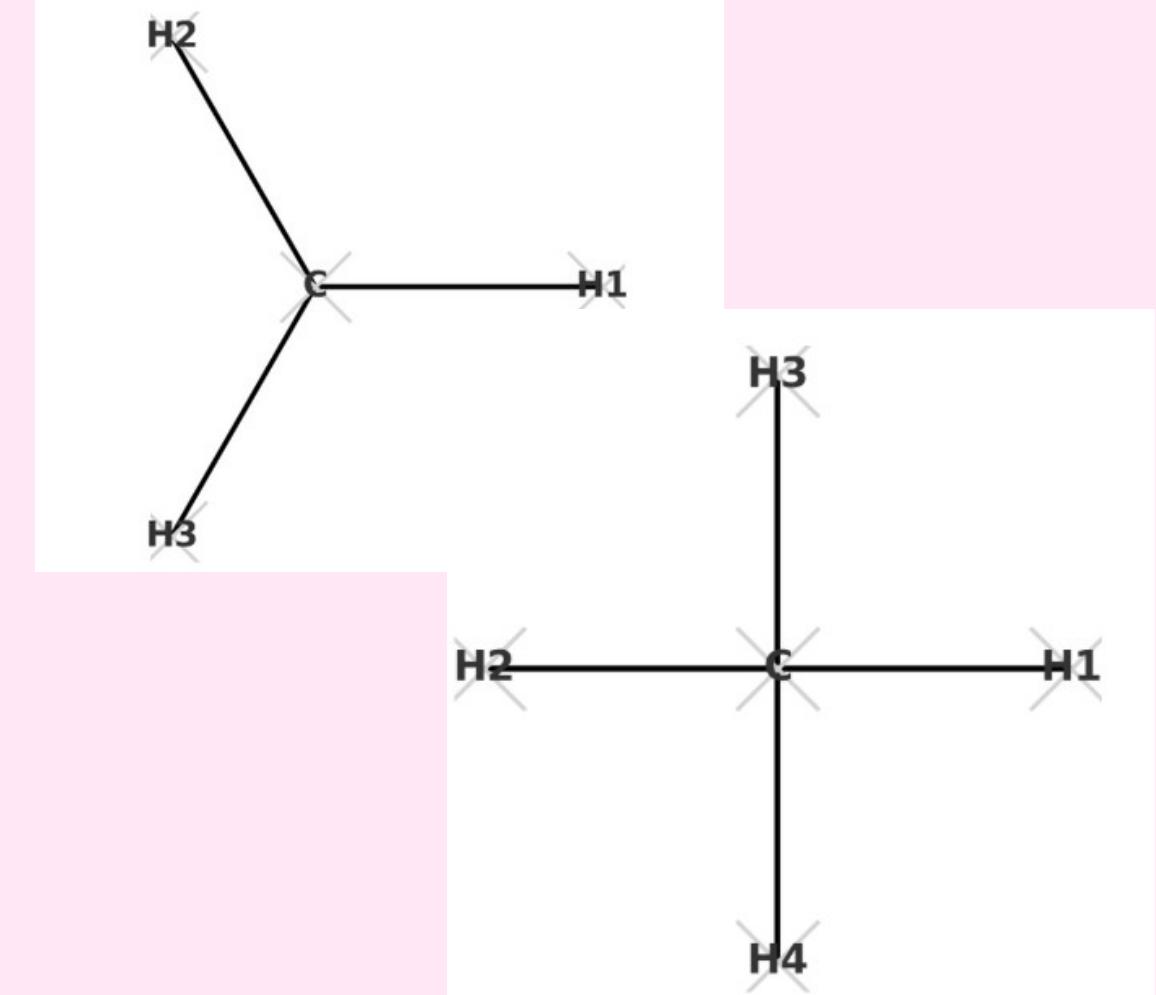
Підрозділ: Вуглеводні та їх галогенопохідні

Вуглеводні — це органічні сполуки, що складаються лише з атомів Карбону та Гідрогену.

Їх галогенопохідні — це органічні сполуки, в яких один або кілька атомів Гідрогену заміщені атомами галогену (**F, Cl, Br, I**).

фторетан ($\text{CH}_3\text{CH}_2\text{F}$):

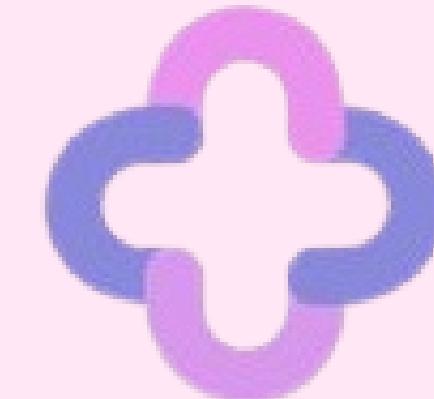
$\text{H}_3\text{C}-\text{F}$	фторметан
$\text{H}_3\text{C}-\text{Cl}$	хлорметан
$\text{H}_3\text{C}-\text{Br}$	бромметан
$\text{H}_3\text{C}-\text{I}$	йодметан

Класифікація

вуглеводнів

	Насичені вуглеводні	Інисиленові	Ацетиленові	Ароматичні вуглеводні
Загальна назва	Алкани	Алкени	Алкіни	Арени
Загальна формула	C_nH_{2n+2}	C_nH_{2n}	C_nH_{2n-2}	C_6H_6 та його похідні
Найпростіший представник	CH_4 метан	C_2H_4 етилен (етен)	C_2H_2 ацетилен (етин)	C_6H_6 бензол (бензен)
Закінчення назви	<u>-ан</u>	<u>-ен</u>	<u>-ин</u> (<u>-ін</u>)	Називають як похідні бензену
Зв'язки між атомами С	лише одинарні	один подвійний	один потрійний	бензольне кільце
Характерні реакції	заміщення	приєднання		заміщення, приєднання

Класифікація вуглеводнів за будовою вуглецевого скелету

1. Ациклічні (аліфатичні):

- насичені (алкАни)
- ненасичені (алкЕни, алкІни)

2. Циклічні:

- карбоциклічні (алкани, ароматичні)
- гетероциклічні

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗА ТИПОМ ЗВЯЗКУ:

НАСИЧЕНИ

АлкАни

Насичена сполука

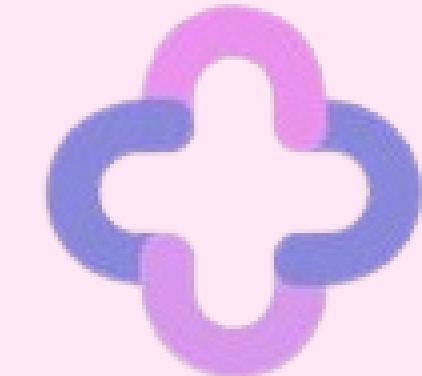
НЕНАСИЧЕНИ

АлкЕни АлкІни

Ненасичені сполуки

- ◆ Вуглеводні – органічні сполуки, що містять тільки С та Н.
- ◆ Вони є основою більшості органічних речовин.
- ◆ Галогенопохідні – це похідні вуглеводнів, де атом Н замінений на F, Cl, Br або I.
- ◆ Такі сполуки широко використовуються у фармацевтиці

Тести з КРОК-1.

Аліфатичні(АЦИКЛІЧНІ)

За будовою карбонового скелету всі органічні сполуки поділяються на:

- A. Ацикличні та цикличні
- B. Ароматичні та карбоциклічні
- C. Гетероциклічні і оксигеновмісні
- D. Арени та алкени
- E. Алкани та циклоалкани

Ацикличними (аліфатичними) є сполуки з відкритим (незамкнутим) вуглецевим ланцюгом.

Цикличні органічні сполуки містять у своїй структурі замкнені ланцюги атомів — **цикли**.

Правильна відповідь: A
(Ацикличні та цикличні)

За будовою карбонового скелету всі органічні сполуки поділяються на ацикличні та цикличні.

Тести з КРОК-1.

Аліфатичні(АЦИклічні)

Аліфатичні сполуки поділяють на насищені і ненасищені. Виберіть серед наведених назв ту сполуку, яка відноситься до насищених:

- A. *Пропан $\text{CH}_3\text{-CH}_2\text{-CH}_3$
- B. Пропін $\text{CH}_3\text{-C} \equiv \text{CH}$
- C. Пропадієн $\text{CH}_2=\text{C=CH}_2$
- D. Пропен $\text{CH}_3\text{-CH=CH}_2$
- E. 2-Метилпропін

Правильна відповідь: A

(ПропАН $\text{CH}_3\text{-CH}_2\text{-CH}_3$)

До насищених вуглеводнів (алканів) належать вуглеводні, у молекулах яких атоми Карбону з'єднані простими ковалентними о-зв'язками.

Назва насищених вуглеводнів утворюється від назви грецького числівника, яка вказує кількість атомів Карбону в молекулі з додаванням суфікса -АН.

Тому назва пропан (A) говорить про те, що сполука належить до класу насищених аліфатичних вуглеводнів (алканів).

Сполука (В-пропін) та (Е-2метилпропін) належать до класу акінів - на це вказує суфікс -ін у назві;

(D-пропен) належить до класу алкенів (суфікс -ен);

сполука (С-пропадієн) містить у своїй структурі два подвійних зв'язки (це відображається в назві суфіксом -дієн) і тому належить до алкадієнів.

Тема: Насичені вуглеводні - АЛКАНИ

Що таке насичені вуглеводні?

Насичені вуглеводні – це органічні сполуки, що складаються з атомів вуглецю та водню, де всі вуглець-вуглецеві зв'язки є простими (одинарними)

Алкани, парафіни

C_nH_{2n+2}

Гомологічний ряд алканів		
Назва	Молекулярна формула	Напівструктурна формула
Метан	C_1H_4	
Етан	C_2H_6	CH_3-CH_3
Пропан	C_3H_8	$CH_3-CH_2-CH_3$
Бутан	C_4H_{10}	$CH_3-CH_2-CH_2-CH_3$
Пентан	C_5H_{12}	$CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_3$
Гексан	C_6H_{14}	$CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_3$
Гептан	C_7H_{16}	$CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_3$
Октан	C_8H_{18}	$CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_3$
Нонан	C_9H_{20}	$CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_3$
Декан	$C_{10}H_{22}$	$CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_3$
Заг.формула	C_nH_{2n+2}	

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

- Алкани – це **насичені ациклічні вуглеводні**, які містять тільки прості σ-зв'язки C-C і C-H.
- Загальна формула: C_nH_{2n+2} .
- Гібридизація атомів С: $sp^3 \rightarrow$ **тетраедрична** будова (кут $109,5^\circ$).
- Номенклатура: за систематичною назвою — додавання суфікса "-ан" (метан, етан, пропан, бутан і т. д.).

Ізомерія:

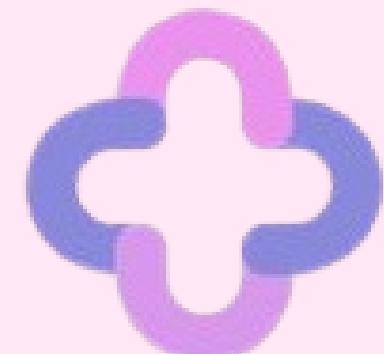
- структурна (ізомерія вуглецевого скелету, з C_4 починається ізомерія будови);
- конформаційна (повороти навколо σ-зв'язків, наприклад, у молекулі етана є «зигзаг», «стільчик»).

2. ФІЗИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

$C_1-C_4 \rightarrow$ гази (метан, етан, пропан, бутан).

$C_5-C_{16} \rightarrow$ рідини (бензин, гас).

C_{17} і вище $\rightarrow$ тверді речовини (парафін, церезин).

3. ХІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

Алкани малореакційні через:

- σ-зв'язки мають високу енергію;
- відсутність полярних груп.

3.1. Реакції горіння (основна реакція)

Використання: паливо,

3.2. Реакції заміщення (радикальні)

- Галогенування (Cl_2 , Br_2 , $h\nu$, t°):

- Механізм:

1. Ініціація (утворення радикалів під дією світла).

2. Розгалуження ланцюга ($CH_3\cdot + Cl_2 \rightarrow CH_3Cl + Cl\cdot$).

3. Обрив ланцюга ($CH_3\cdot + Cl\cdot \rightarrow CH_3Cl$).

Нітрування (реакція Коновалова):

3.3. Реакції термічні та каталізаторні

Крекінг (розщеплення):

Ізомеризація ($AlCl_3$, Pt):

н-бутан $\rightarrow$ ізобутан.

Ароматизація (Pt, t°):

гексан $\rightarrow$ бензен + $4H_2$.

Дегідрогенізація:

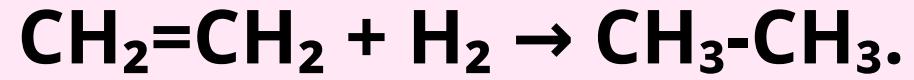
4. МЕТОДИ ДОБУВАННЯ

Природні:

- Нафта, природний газ (основні джерела).

Лабораторні:

- Гідрогенізація алкенів:

- Декарбоксилювання кислот (реакція Дюма):

- Електроліз солей (реакція Кольбе):

5. Застосування

Паливо (метан, пропан-бутан, бензин, гас).

**Сировина в органічному синтезі
(галогеноалкани $\rightarrow$ спирти, кислоти).**

Метан $\rightarrow$ джерело H_2 , сажі.

Парафіни $\rightarrow$ свічки, ізоляційні матеріали.

ЩО НАЙЧАСТИШЕ ПИТАЮТЬ У КРОК 1

- Загальна формула алканів.
- Тип гібридизації С в алканах (sp^3).
- Кут між зв'язками ($\approx 109,5^\circ$).
- Реакція Коновалова (нітрування алканів).
- Механізм галогенування (стадії: ініціація – розгалуження – обрив).
- Реакції крекінгу, ізомеризації, ароматизації.
- Джерела алканів (природний газ, нафта).
- Лабораторні методи добування (Дюма, Кольбе, гідрогенізація).
- Фізичні властивості (газоподібні, рідкі, тверді; нерозчинні у воді).
- Будова молекули метану (тетраедр).
- Біологічне використання (парафіни у фармацевтиці як основи мазей).

АЛКАНИ

Загальна формула
 C_nH_{2n+2}

Реакції:
• Горіння
• Галогенування
• Нітрування
• Крекінг
• Ізомеризація

Властивості:
 C_1-C_4 гази
 C_5-C_{16} рідини
 C_{17+} тверді

Гібридизація sp^3
Кут $109,5^\circ$

Добування:
• Природний газ, нафта
• Гідрогенізація алкенів
• Дюма, Кольбе

Застосування:
паливо, парафін у фармації

ТЕМА: АЛКЕНИ, НЕНАСИЧЕНІ ВУГЛЕВОДНІ

Загальна формула: C_nH_{2n} (ненасичені вуглеводні з подвійним зв'язком).

Будова:

- Подвійний зв'язок ($\sigma + \pi$).
- Гібридизація атомів С біля подвійного зв'язку – sp^2 .
- Геометрія – плоска, кут $\sim 120^\circ$.

Ізомерія:

- структурна (розташування подвійного зв'язку, вуглецевого скелета);
- геометрична (cis-/trans-).

Фізичні властивості:

- Газоподібні (C_2-C_4), рідкі (C_5-C_{18}), тверді (C_{19+}).
- Нерозчинні у воді, легші за воду.
- Горять, утворюючи CO_2 і H_2O .

Хімічні властивості (реакції приєднання):

- Гідрування: $C_2H_4 + H_2 \rightarrow C_2H_6$ (Ni, Pt, Pd).
- Галогенування: $C_2H_4 + Br_2 \rightarrow C_2H_4Br_2$ (знебарвлення Br_2).
- Гідрогалогенування (правило Марковнікова): $C_2H_4 + HCl \rightarrow C_2H_5Cl$.
- Гідратація: $C_2H_4 + H_2O \rightarrow C_2H_5OH$ (кат. H_2SO_4).
- Окиснення:

м'яке ($KMnO_4$, «реакція Вагнера») $\rightarrow$ діоли;
сильне $\rightarrow CO_2 + H_2O$.

- Полімеризація: $nC_2H_4 \rightarrow (-C_2H_4-)_n$ (поліетилен).

Добування:

Дегідрування алканів ($C_2H_6 \rightarrow C_2H_4 + H_2$).

Дегідратація спиртів ($C_2H_5OH \rightarrow C_2H_4 + H_2O$).

Піроліз вуглеводнів.

Найчастіше у КРОК питаютъ:

- Загальна формула алкенів.
- Ізомерія (структурна та геометрична).
- Хімічні реакції (особливо з Br_2 , H_2O , HCl).
- Правило Марковнікова.
- Реакція Вагнера (знебарвлення KMnO_4).
- Полімеризація (етилен $\rightarrow$ поліетилен).

Добування (дегідратація спиртів, дегідрування алканів).

ТЕМА: АРЕНИ Ароматичні вуглеводні

Загальна характеристика

- Арені (ароматичні вуглеводні) — це ненасичені вуглеводні, які містять бензенове кільце (ядро).
- Загальна формула для бензоїдних аренів: C_nH_{2n-6} .
- Найпростіший представник — бенzen C_6H_6 .

Будова бензенового кільця

- Кожен атом Карбону має sp^2 -гібридизацію → утворює плоску шестикутну структуру.
- Між атомами С — σ -зв'язки, а електрони π -зв'язків делокалізовані, утворюючи єдину π -систему над і під площею кільця.
- Делокалізація пояснює ароматичність — високу стабільність молекули.

КРОК запитує:

Що забезпечує ароматичний характер бензену?

Делокалізація π -електронів.

Класифікація аренів

- Прості (однокільцеві): бенzen, толуен, ксиленi.
- Конденсованi (багатокільцевi): наftален, антрацен, фенантрен.
- Гомологи бензену: приєднанi радикали (-CH₃, -C₂H₅ тощо).
- Аренi з бiчним ланцюгом: наприклад, етилbenzen, ізопропiлbenzen.

Фiзичнi властивостi

- Рiдини або твердi речовини зi специфiчним запахом.
- Нерозчиннi у водi, але добре розчиняються в органiчних розчинниках.
- Легше за воду, горючi.

KРОК запитує:

Чому бенzen не розчиняється у водi?

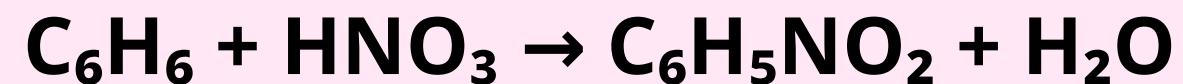
Через неполярну природу молекули.

ХІМІЧНІ

1. Реакції заміщення (типові для аренів):

- Нітрування:

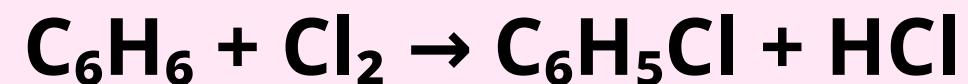
(у присутності H_2SO_4 , утворюється нітробензен)

- Сульфування:

(бензенсульфокислота)

- Галогенування:

(за наявності FeCl_3 — каталізатор)

2. Реакції приєднання (рідко, при жорстких

умовах):

Рідкісно: Циклогексан (C_6H_{12}) при Ni , t° .

Бічні ланцюги аренів легко окиснюються:

Толуен $\rightarrow$ бензойна кислота.

4. Реакції з утворенням похідних:

Бензен $\rightarrow$ фенол, анілін, бензойна кислота тощо (через проміжні сполуки).

ВЛАСТИВОСТІ

КРОК запитує:

Яка реакція підтверджує наявність ароматичного кільця?

Реакція нітрування або бромування в присутності каталізатора.

Ароматичність

Визначається правилом Хюкеля:
ароматична система має $(4n + 2)$ π -електронів.
(для бензену $n = 1 \rightarrow 6$ π -електронів).

Ароматичні сполуки стійкіші, ніж звичайні ненасичені.

Застосування

Вихідна сировина для:
фенолу, аніліну, нітробензену, барвників, пластмас;
лікарських препаратів (аспірин, парацетамол).

**Бензен — токсичний! → впливає на кістковий
мозок.**

КРОК запитує:
**За яким правилом
визначають
ароматичність?**

**За правилом
Хюкеля $(4n + 2$ π -
електронів).**

КРОК запитує:
**Яка властивість
бензену визначає
його токсичність?**

**Здатність
порушувати
кровотворення
(гемотоксична дія).**

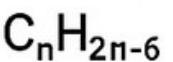

АРЕНИ

(АРОМАТИЧНІ ВУГЛЕВОДНІ)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

- ненасичені вуглеводні, що містять бензенове кільце (ядро)

БУДОВА БЕНЗЕНОВОГО КІЛЬЦЯ

- sp²-гібридизація
- делокалізовані π-електрони

ВИДИ АРЕНІВ

- прості (однокільцеві)
- конденсовані (багатокільцеві)
- гомологи бенzenу
- арени з бічним ланцюгом

ХІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

- реакції заміщення
- реакції приєднання
- реакції окиснення

ФІЗИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

- рідини або тверді з запахом
- нерозчинні у воді

ВИКОРИСТАННЯ

- виробництво фенолу
- аніліну
- барвників, пластмас

1. Загальні властивості аренів

Формула загальна: C_nH_{2n-6} (для однокільцевих аренів, $n \geq 6$).

Тип зв'язків: у бензеновому кільці чергаються σ - і π -зв'язки $\rightarrow$ спільна π -електронна хмара $\rightarrow$ резонансна стабілізація.

Ароматичність: зумовлена замкненістю, планарністю і наявністю 6 π -електронів (правило Гюкеля: $4n + 2$ π -електронів).

 У тестах часто питают:

«Якою властивістю пояснюється висока стабільність бенzenу?»

 Відповідь: наявністю делокалізованої π -електронної системи.

2. Фізичні властивості

Безбарвні рідини або тверді речовини з характерним запахом.

Легше за воду, нерозчинні у воді, добре розчиняються в органічних розчинниках.

Горять кіптявим полум'ям.

 У тестах:

«Чому арени горять кіптявим полум'ям?»

 Через підвищений вміст вуглецю.

3. Хімічні властивості

Ароматичне кільце стабільне, тому реакції заміщення переважають над приєднанням.

Основні реакції:

- Електрофільне ароматичне заміщення (EAS):
- Нітрування: $C_6H_6 + HNO_3(\text{конц.}) \rightarrow C_6H_5NO_2 + H_2O$
- Галогенування: $C_6H_6 + Cl_2 (FeCl_3) \rightarrow C_6H_5Cl + HCl$
- Сульфування: $C_6H_6 + H_2SO_4(\text{конц.}) \rightarrow C_6H_5SO_3H + H_2O$
- Алкілювання (Фріделя-Крафтса): $C_6H_6 + RCl (AlCl_3) \rightarrow C_6H_5R + HCl$
- Ацілювання (Фріделя-Крафтса): $C_6H_6 + RCOCl (AlCl_3) \rightarrow C_6H_5COR + HCl$
- Гідрування:

При високому тиску: $C_6H_6 + 3H_2 \rightarrow C_6H_{12}$ (циклогексан).

- Окиснення бічного ланцюга:

Наприклад, толуол: $C_6H_5CH_3 \rightarrow C_6H_5COOH$ (бензойна кислота).

 У тестах:

«При нітруванні бензену утворюється сполука...»

Нітробенzen.

«Яка реакція є прикладом електрофільного заміщення?»

Нітрування бензену.

5. Біологічне й фармацевтичне значення

Ароматичне ядро входить до складу багатьох лікарських речовин (антипірин, аспірин, парацетамол, фенол).

Фенольні похідні мають антисептичну дію.

 У тестах:

«Ароматичне ядро входить до складу таких лікарських речовин, як...»

- Аспірин, антипірин.

Реакційна здатність і напрямок заміщення

Тип замісника	Напрямок заміщення	Приклади	Характеристика
Електронодонорні (+M або +I)	ортого-, пара-	-OH, -NH ₂ , -CH ₃	Активують кільце
Електроноакцепторні (-M або -I)	мета-	-NO ₂ , -COOH, -SO ₃ H	Деактивують кільце

 У тестах:

Укажіть напрямок заміщення при нітруванні толуолу.

- Орто- і пара- положення.

Укажіть напрямок заміщення при нітруванні нітробензену.

- Мета- положення.

